

Шундель Т.

– викладач кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1
Донецького національного медичного університету

УДК 811.111'361

**СИНКРЕТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ПЕРЕХІДНИХ КОНСТРУКЦІЙ В АСПЕКТІ
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО
РЕЧЕННЯ З ПРИЧИННО-З'ЯСУВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ**

Статтю присвячено проблемі складнопідрядних конструкцій синкретичної природи з семою причини та з'ясування. Виявлено, що структурно-семантичні особливості можна пояснити за допомогою асиметричності взаємовідношень між будовою і семантикою. Установлено, що комбінаторні варіанти виникають завдяки семантичному потенціалу речення та детермінатності з'єднувальних елементів. Простежено умови виникнення синтезованого значення складнопідрядних речень в аспекті функціонально-семантичного поля з причинно- з'ясувальними відношеннями.

Ключові слова: складнопідрядне речення, функціонально-семантичне поле, шкала перехідності, синкретичний, структурно-семантичні відношення, інваріантне значення.

Шундель Т.

– преподаватель кафедры языковых и гуманитарных дисциплин № 1
Донецкого национального медицинского университета

**СИНКРЕТИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ПЕРЕХОДНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В
АСПЕКТЕ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ
СЛОЖНОПОДЧИНЕННОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ПРИЧИННО-
ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ**

Статья посвящена проблеме сложноподчиненных предложений с семой причины и изъяснения. Выявлено, что структурно-семантические особенности можно объяснить при помощи асимметричности взаимоотношений между строением и семантикой. Установлено, что комбинаторные изменения возникают благодаря семантическому потенциалу предложения и детерминатности соединительных элементов. Определены условия возникновения синтезированного значения сложноподчиненных предложений в аспекте функционально-семантического поля с причинно-изъяснительными отношениями.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение, функционально-семантическое поле, шкала переходности, синкретический, структурно-семантические отношения, инвариантное значение.

Shundel T.

– Teacher, Philology and Arts Department No. 1, Donetsk National
Medical University

**SYNCRETICAL CHARACTER OF TRANSITION CONSTRUCTIONS IN
THE ASPECT OF THE FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF COMPLEX
SENTENCES WITH THE CLAUSES OF CAUSE AND OBJECT**

The article deals with the problem of the complex sentences with the seme of cause and object. It has been discovered that semantic and structural features can be explained with the help asymmetry of relationships between the structure and semantics. It has been found out that combinative variants are formed according to semantic potential of the sentence determinate character of connective words. The origin of synthesized meaning of complex sentences with the relationships of cause and object has been traced.

Key words: *a complex sentence, functional and semantic field, the scale of transitivity, syncretic, structural and semantic relationship, invariant meaning.*

Постановка проблеми. Базовим аргументом на користь детального вивчення структурно-семантичної класифікації складнопідрядного речення (далі – СПР) є факт функціонування в мові одиниць синкретичного характеру з детермінованим значенням функціонально-семантичного поля. Підставою для такого твердження є той факт, що лінгвокреативне мислення мовця дозволяє одночасно подати своєрідне видіння дійсності висловлювання та внести в семантику речення визначені, індивідуальні уявлення про певну змістовну сторону. Відсутність єдиного підходу щодо синтаксичної класифікації СПР у разі неоднорідних змістових відношень між головною та підрядною частиною спричиняє появу одиниць ускладненої природи [8], які виокремлюються нами як одиниці синкретичної природи.

З цього приводу нам імпонує думка С. Дружиніної, яка під синкретичними складнопідрядними конструкціями пропонує розглядати будь-які СПР із синтезом декількох граматичних значень структурних одиниць - інваріантним (категоріальним) і додатковим. Треба зазначити, що СПР із категоріальним значенням в синкретичній периферійній зоні може частково втрачати основне значення внаслідок нашарування численних додаткових ознак інших структурно-семантичних різновидів СПР [4, с. 29]. Це нашарування додаткових значень на семантику СПР становиться причиною появи конструкцій несиметричної природи [7]. Це призводить до появи синкретичних СПР з потенційно-вільними структурно-семантичними підрядними. При детальному вивченні СПР із синкретичною формою доцільно звернути увагу на синтаксичну структуру, сполучуваність з'єднувальних елементів із різними словами в головній частині та позицію компонентів СПР. Таким чином, дискусійність окремих питань щодо встановлення синкретичної природи СПР та визначення структурно-семантичних видів є предметом невичерпаних суперечок та становить актуальність наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями розгляду, аналізу СПР синкретичної природи та диференціації їх структурно-семантичних типів детермінованої природи займалася ціла низка вітчизняних та іноземних науковців, як С. Алексанова, В. Бабайцева, Л. Байбі, Д. Браун, І. Висоцька, І. Данилюк, С. Дружиніна, В. Зарицька, Т. Грибонос, В. Ожоган, Т. Петерсон, В. Теляковський, Н. Фарина, Л. Шитик та ін.

Метою цієї статті є дослідження структурно-семантичних видів СПР з функціонально-семантичним полем причинно-з'ясувальних відношень, виявлення перехідних одиниць в синкретичних периферійних зонах та аналіз структурних елементів польової природи. Зумовлена мета зумовлює розв'язання наступних **завдань**: вивчення характерних особливостей структурно-семантичних видів СПР з ядерними та перехідними, синкретичними значеннями, аналіз поліфункціональної природи з'єднувальних елементів з предикативною

лінією частин СПР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усі СПР із синкретичною підрядною частиною розглядаються як носії ускладненої моделі, де функціональні стосунки визначаються за рахунок входження залежного компонента в периферійну зону.

Є, далі, усі підстави врахувати і релевантну роль з'єднувальних елементів, які використовуються не просто для передачі заданого обсягу інформації, а виражають багатогранне відношення до певного факту дійсності. З цього приводу нам імпонує точка зору Т. Масицької, яка вважає, що саме «сполучники підрядності вказують на семантико-синтаксичну залежність підрядної частини від головної» [6, с. 119–120], а кожна структурна частина СПР залежить від взаємовідношень, які виникають між його ярусами. Загальновизнаним є факт, що сполучники мають подвійну природу: з одного боку, вони органічно вплітаються до складу підрядного компонента, а, з іншого боку, тісно пов'язані з головною частиною. На думку Є. Гулиги, граматичне значення сполучника при збігу з його функціональним навантаженням полягає у вираженні підрядного зв'язку. У випадку перетину граматичних функцій лексичне значення сполучників варіюється: однакові сполучники можуть утворювати різні семантичні групи або поля [3, с. 24–25]. Наше розуміння дозволяє стверджувати, що найбільш складними випадками виявляється розкриття СПР, де простежуються вияви вживання елементів, в характері яких закладено два синтаксичних ядра. К. Городенська підтверджує цей факт, підкреслюючи, що синтез декількох власне-семантичних відношень у реченні призводить до дериваційної трансформації підрядної структури СПР, на базі яких існують семантико-семантичні залежності [2, с. 18].

Наприклад, завдяки спільності лексичного значення з'ясувальні сполучники та сполучники причини можуть утворювати одну семантичну групу. Їх відмінність вбачається лише в окремих випадках або особливостях вживання. За нашими спостереженнями, ці сполучники можуть повністю співпадати в значенні та вживанні, що дозволяє говорити про набуття додаткового, розмежувального значення та синкретичності характеру.

В причинно-з'ясувальних складнопідрядних конструкціях позиційного характеру завжди знаходиться об'єкт, що одночасно виявляється причиною дії, про яку згадується в головному реченні В. Кодухов [5, с. 390] заперечував наявність синкретичних конструкцій з відношеннями причини та об'єктності в мові, пояснюючи це фактом, що в структурі СПР із стосунками причини головним чином простежуються синкретичні стосунки слідства у випадку заміни причинного сполучнику *because* сполучником *that*. Полемізуючи з В. Кодуховим, дослідники В. Щеулін [9, с. 20] та В. Бабайцева [1, с. 430] доводять, що дані синкретичні утворення опозиційної природи існують в мові, синтезуючи причинні й об'єктні стосунки. Особливість вживання СПР з такими

синкретичними підрядними в периферійній зоні полягає в тому, що вони послабляють основну функцію причини або з'ясувальне значення, накладаючи додатковий відтінок функціонального навантаження. Структура перехідних СПР може бути частково трансформована при заміні підрядного речення формою іменника з причинно-об'єктним значенням. Порівняйте:

*Kate also realised **that Milly needed** something to take her mind off Ted leaving [10, с. 340] – Kate also realised **Milly's needs** about something to take her mind off Ted leaving.*

*... every time I see **that telegraph boy come riding by on his bike** me heart stands still [10, с. 343] – ... every time I see **telegraph boy coming and riding by on his bike** me heart stands still.*

Ядерні СПР цієї опозиції мають індивідуальну семантику причини або об'єктних стосунків. Окреме семантичне значення причини може бути висловлене за допомогою слів, в яких вже закладено лексичне значення причини (*on the reason, on the ground* та ін.). Наприклад,

*To kill your father on the ground **that** he was doing to your sister, you've got to be very fond of someone to do that [10, с. 210].*

*The reason I ask is **because** he said this young man's mother once lived in Darwin [10, с. 372].*

Завдяки поліфункціональній природі з'єднувального елемента сполучник *because* може бути заміщений у ряді випадків полісемантичним сполучником *that*. При розгляді СПР, у складі яких спостерігається вживання дієслів мовлення, почуттів, а також іменників, які утворені від них, функціонує структурна та смислова незавершеність. Деякі з цих дієслів (*to see, to know, to note, to learn* та ін.) мають обмежувальну природу сполучуваності з іншими словами та виконують лише одну функцію - доповнення. Наприклад,

*She had learnt from Edwin **that** you needed capital, and that was something she didn't have [10, с. 219].*

У СПР із складною смисловою структурою дієслів, у яких лексичне значення словоформ передачі мовлення, знань, почуттів визначається як другорядне, простежується численне вживання синкретичних форм функціонально- семантичного поля (далі – ФСП) причини та з'ясування.

A. Because I think it's such a waste ... [10, с. 174].

*Even Charlie's been off his food **since** Ted went [10, с. 342].*

Аб. Katherine was taken aback **that** Josh and his wife talked about what went on [10, с. 114].

АБ. Katherine thought she knew Briony and was amazed **that** she now sounded far older than years [10, с. 145].

*I'm sorry for **what** happened to Dolly [10, с. 138].*

аБ. Kate could never be sure **that** she didn't, and if Grace attracted the wrong kind of clientele, it could be very bad for Kate's reputation [10, с. 305].

*Always said Kate should be more careful **who** she takes on [10,*

с. 316].

Б. *She knew now **that** she wanted her own business ... [10, с. 219].
I wonder **how** my Ted went [10, с. 368].*

Чиста семантика ФСП причини простежується в прикладах СПР зони **А**, де вказується причина здійснення дії, про яку автор згадує в головному реченні. Ці конструкції є периферією СПР із стосунками причини, оскільки синонімічні сполучники **as**, **since** можна замінити на **because** без істотної зміни в семантико-функціональній базі. Порівняйте,

*Kate felt sad **as** this time he wasn't whistling - Kate felt sad **because** this time he wasn't whistling.*

З іншого боку, віддзеркалення причинних стосунків ґрунтується і на факті співвіднесеності з'єднувального маркера (сполучника, сполучних слів) з опорними словами в головному реченні. Слід зазначити, що специфікатори, які виражають причинні стосунки, можуть бути поєднанні із словоформами з модальним значенням в головному реченні (*We have to go tomorrow **as** we may not get another chance [10, с. 332]*) або наявність таких слів з модальним значенням в підрядному реченні (*People didn't want to see such carnage **as** it could be one of their own lying there [10, с. 368]*), співвіднесеність залежного компонента з цілісністю висловлювання в головному реченні (*She stopped again **as** tears ran down her face [10, с. 222]*) стає головним аргументом при визначенні домінуючого причинного значення. Проілюстрований матеріал свідчить й про факт неможливості трансформації причинних маркерів в специфікатори з об'єктним значенням.

З'ясувальні СПР периферійної зони **Б** виявляються прикладами складнопідрядних конструкцій з об'єктними стосунками. Про цей факт свідчить наявність в головному реченні:

– дієслів на позначення мовлення (*say, answer, reply, want to know, ask* та ін.)

*And he didn't say **how long** he's been there [10, с. 361].*

*I'll explain to her **that** it was me who persuaded you [10, с. 165].*

– дієслів на позначення розумової діяльності (*know, believe, understand, realize, remember, forget, notice, think, expect* та ін.)

*He wouldn't know **where** to find me if he did [10, с. 249].*

*Katherine understood **that** the conversation was now closed [10, с. 229].*

– дієслів на позначення почуттів (*see, hear*)

*I'm going to make people see **what** I saw [10, с. 365].*

– ряду інших дієслів (при умові, що речення володіють лише об'єктним значенням)

*Do you mind **if** I ask how much rent you pay [10, с. 253]?*

*She waited for **what** seemed to be for ever [10, с. 234].*

– прикметників та дієприкметників із прийменниками

*Kate was deeply moved and upset at **what** she was seeing [10,*

с. 367].

– у конструкціях *прикметник + дієслово* або *дієслово+it+прикметник*

Katherine found it strange that Dolly didn't know anything about it [10, с. 199].

Вживання синкретичних складнопідрядних конструкцій із причинно-з'ясувальними відношеннями свідчить про поліфункціональний характер з'єднувальних елементів та структурну різноманітність СПР. Досліджуючи структури СПР ФСП причини та з'ясування, нами відмічається факт різноманітного вживання лексичного матеріалу оцінювального характеру, що, у свою чергу, надає висловлюванню додаткове значення причини.

СПР типу **Аб** більшою мірою тяжіють до структур в зоні **А** з причинною семантикою: конструкції центру **Аб** розкривають причину того, про що говориться в головному реченні. Проте, мінливий характер специфікаторів (з'єднувальних елементів), наявність слівформ зі значенням розумової діяльності, які входять до складу головного речення, але при цьому є лише вставною фразою (*I knew you'd have to stop*), або використання речень в пасивному стані (*Katherine was taken aback*) говорить про можливість функціонування семантичного значення з'ясування. Поліфункціональна природа маркерів дає можливість трансформувати їх з причинних на з'ясувальні (*Katherine was taken aback that Josh and his wife talked about what went on - Katherine was taken aback because Josh and his wife talked about what went on.*), але наявність давального суб'єкту в пасивних структурах СПР та вживання прикметників або іменників в ролі номінативного присудка (*It was obvious to Katherine that / because they didn't want women to get the vote, and thought the Punkhursts were a bunch of troublemakers* [10, с. 77]) хоча й надає висловлюванню об'єктні стосунки, проте, свідчить про превалювання причинної семантики.

Синкретичні складнопідрядні конструкції із рівнозначним співвідношенням причинної та з'ясувальної семантики розміщуються в зоні **АБ**, про що свідчить

– наявність прикметників або інших слів оцінювальної семантики

Katherine was pleased that / because he was beginning to settle down ... [10, с. 73].

– наявність слів-стану (*glad, happy, sorry* та ін.) або дієслів зі значенням переживання

Kate was still a little happy that / because they hadn't bothered to write to her [10, с. 368].

– здібність до трансформування без зміни семантико-синтаксичного навантаження

He wasn't sure if / because he would ever be able to call a flat above a shop home [10, с. 293].

У центрі **аБ** спостерігається домінування структур із причинно-

з'ясувальними стосунками, ядро яких, головним чином, тяготіє до об'єктних відношень. Досліджуючи конструкції зони **аБ**, нами відмічається факт функціонування великої кількості речень із номінативним присудком, де опорні словоформи передають відтінки почуттів із домінуючим значенням пояснення та з'ясування.

*Then he bloody well got **what** he deserved* [10, с 188].

Отже, ми дійшли до **висновку**, що зв'язок між ядрами вільний, а семантико-синтаксичні стосунки можуть стикатися з різноманітним змістом СПР, особливо в периферійній зоні, де багатоаспектний характер підрядних частин з інваріантним значенням призводить до виникнення численних синкретичних одиниць. **Перспективи подальших розвідок** вбачаємо у детальному вивченні структурно-семантичних видів СПР в аспекті ФСП з причинно-з'ясувальними відношеннями, оскільки комбінаторні варіанти функціональних значень підрядних частин створюють синтезовані форми категоріально-граматичних значень.

Література

1. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка: монография. Москва: Дрофа, 2000. 640 с.
2. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць: монографія. Київ: Наукова думка, 1991. 192 с.
3. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Москва: Просвещение, 1969. 184 с.
4. Дружинина С. И. Синкретизм в составе сложноподчиненных предложений современного русского языка: дис. д-ра. филол. наук: 10.02.01 / Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Орловский государственный университет». Орел, 2009. 470 с.
5. Кодухов В. И. О причинных союзах и связи с развитием сложноподчиненных предложений. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1966. Т. 25. Вып. 5. С. 386–396.
6. Масицька Т. Складнопідрядні речення як дериваційна база простих ускладнених конструкцій. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2015. № 1 (3). С. 115–126.
7. Ожоган В. Синкретизм складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу несиметричної структури. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2018. Т. 1. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/136636-293972-1-SM%20(1).pdf (дата звернення 20.03.2019)
8. Фарина Н. Г. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури в художній прозі Івана Франка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2016. 217 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/dis_faryna.pdf (дата звернення 19.03.2019)
9. Щеулин В. В. Аспекты сложноподчиненного предложения и его место в системе синтаксических единиц: материалы к спецкурсу. Воронеж: Изд-во Воронежского пед. ин-та. 1979. 95 с.
10. Williams Dee. *Katie's kitchen*. London: Headline Book Publishing, 1998. 375 p.